

NASLEĐE SVEŽENSKOSTI

(Marijana Čanak: *Pramatere*, Zenit, Novi Sad, 2019)

Pamtljiva i upečatljiva književna proza morala bi da nas istovremeno suočava sa alegorijama i sa aktuelnostima; da održava veze preko kopna i vazduha sa tradicijom i prevratništvom, sa učenjima iz prošlosti i buntovnim odbacivanjem bilo kakvog vođstva. Sa druge strane, književna proza koja želi da ostane i opstane trebalo bi da se, na prvom mestu, izbori za diskurs o telu koji je lišen konvencionalnosti, ali dovoljno taktičan da nijedno opšte mesto ne odbaci bez obrazloženja. U traganju za idealnim i idealizovanim likom književne proze uvek se stigne upravo do tela kao prve tačke spoticanja, uzdizanja i poniženja, a haotičnost i nered kojima telo kumuje odlično određuje „slučajnost početnog slova“ i „veseli pakao“ alfabetizacije. Autorska ličnost koja bi želela da književnim sredstvima kaže nešto relativno novo o svetu morala bi da abecedu govora o telu počne od slova A; od asfiksije i Alchajmera, kako to, videćemo, čini Marijana Čanak u svojoj drugoj zbirci priča *Pramatere*.

Da bi legitimizovao želju svog tela, književni lik mora to isto telo učiniti dovoljno slabim da podlegne izazovu koji ga presudno određuje. Nije ni tako paradoksalno ovo načelo, ako uvidamo koliko je savremene književnosti obeleženo željom da se osvoji želja, i da se izbegne svako moguće odricanje. Ukoliko sopstveno telo pripremi za izazove uživanja, protagonista moderne proze pribavlja mu tako i snagu i legitimitet za suočavanje sa svim onim *izazovima krivica* koje se, tradicionalno, ali ništa manje ni u modernom vremenu, vezuju za telo.

Za razliku od ženskih proznih ostvarenja u 2019. koja su se bavila ili *telom u terapiji* (kao što čini *Boldvin*, izuzetan debitantski roman beogradske slikarke Milice Vučković), ili *telom u želji* (Vitalovom nagradom ovenčan roman *Otkako sam kupila labuda* Tanje Stupar Trifunović, u kom je telo mesto pamtljivog susreta novootkrivene fizičke strasti i pomno iščitane lektire); za razliku od romana Ljubice Arsić *Četiri kiše*, koji je telo istovremeno predstavio u multiperspektivnosti odrastanja i u prećutanoj traumi, ili pak proze Andree Popov Miletić, čiji je lirski roman *Pioniri maleni, mi smo morska trava* telo smestio u prostor uspomena i nostalgije, novosadska prozaistkinja Marijana Čanak bavi se u zbirci priča *Pramatere* onim pitanjima ženskog tela koja su vezana za arhetip, korene, porodičnu istoriju i nasleđe *sveženskosti*. Marijana Čanak o matrilinarnosti piše s namerom da rekonstruiše životne istorije, govor, logiku i navike požrtvovanih baka i majki koje nam u amanet uvek ostavljaju neku tkanu torbu koja se lako dâ pretvoriti u krparu i obratno, kao u nadmoćnoj priči „Prtljag, u finom tkanju“, koja potpuno opravdano otvara ovu zbirku. Jednostavnije i kraće rečeno,

Marijana Čanak piše o majkama i bakama koje se pobrinu da ćerkama ostave nešto *korisno*. To korisno biva, videćemo, i izvor ženske eksploatacije, i njen kraj; to su „ženske tajne, dobronamerni saveti i sveta znanja“ koji se pamte i primenjuju čak i onda kad se protagonistkinje upola glasa svađaju sa sopstvenim nasleđem. Tragajući za praslukama detinjstva i odrastanja kao za mogućim odgovorom na svaki sadašnji izazov i bol, Marijana Čanak, kako će se pokazati, ne traga za tragedijama i neslavnim završecima, uprkos tome što sa zastrašujućom pribranošću ispisuje kataloge patnji i nezaslužanih kazni u svakoj od priča; i naratorica i junakinje tragaju za vitalnošću i obnovljivošću telesne želje i duhovne radoznalosti.

I u okvirima manje bogate ženske književne produkcije nego što je bila ona iz predapokaliptički izdašne 2019, pripovedna proza Marijane Čanak izdvojila bi se nadahnutošću, uverljivošću i upečatljivim transponovanjem iskustva u arhetipsku i simboličku vertikalu ženske sudbine na našim prostorima. Iako povremeno na rubu sentimentalnosti, naročito onda kad rekonstruiše mišljenje i govor tristranšendijevske prenatalne ženskosti ili *babljih* duhova koji njenim junakinjama tumačaju po savesti, autorka ne beži od „dokumentarnijih“ tema. Motivi egzistencijalne ugroženosti i socijalne besperspektivnosti, korelacije mučenog tela i iz te muke ispređenog teksta, istorije i iskustva, nasilja i mizoginije, nalaze protivtežu u artikulaciji jedinstvene ženske solidarnosti i kulturnog pamćenja koji nadtrajavaju i pobeđuju nepravdu, patnju i marginalizaciju.

Marijanu Čanak kao istražiteljku naratoloških trikova i čarolija očigledno najviše okupiraju internalizovani dijalozi, jer se većina tematskih i motivskih sklopova njenih kratkih priča kristališe oko nečujnih rasprava između starog i novog, tradicije i modernosti, polu-artikulisanih bračnih i emotivnih trzavica, pritajeno agresivnih rasprava o slikama prošlosti. Teme ženskog tela filtrirane su kroz ekonomiju i kulturu, medicinu i svakodnevnicu, kroz naoko nepotrebnu brigu bližnjih, kroz kišu saveta i praznoverica, kao i kroz zarobljavanje žene supružanskom ljubavlju, zarobljavanje koje, isprva ljupko, uvek ima nepredvidljive, pogubne i dramatične posledice. Književnost koju pišu žene odlikuje pomeranje granica koje opasuju pojam trivijalnog, i žensko iskustvo često je posmatrano kao poligon mukotrpnog samodokazivanja, ali tematski i značenjski prioriteti Marijane Čanak ne dotiču se nijednog trenutka nekakve imaginarne ambicije za dokazivanjem relevantnosti. Važnost ženskog iskustva podrazumeva se sama po sebi zato što počiva na otporu i razlici od patrijarhalnog normativa, makar to iskustvo moralo da se legitimizuje, kao u priči „Vrana, bela i odbegla“, bitkom protiv *pogrešnog* pamćenja, makar moralo da se dokazuje bekstvom od detinjstva, bekstvom od crno-bele fotografije koja zamrzava jedan potpuno zaboravljen trenutak, trenutak koji junakinja u svom životopisu odlučno zanemaruje.

Prividna epizodičnost muških likova u Marijaninoj prozi otvara mogućnost nimalo tipiske klasifikacije. Prisutna je, u priči „Dvaput rođeni“, figura nerođenog brata, ne s funkcijom imaginarnog sabesednika, već sa obavezom „bratstva i dvojstva“, i sa listom zahteva da sestra proživi iskustva umesto njega: „prognan iz naše majke“, brat živi kroz sestrina iskustva „jer je to jedini način da iskusi život u koji nikako da stigne“. Prisutna je figura oca koji

ume da bude i brižan i nasilan; ipak, najviše prostora zauzima figura supruga (ili emotivnog partnera) kog, zavisno od generacije i kulturnog modela kojima pripada, možemo, uz autorkinu asistenciju, odrediti kao saučesnika koji vreba „iz središta nesigurnosti“, ili je pak predmet ženskih „promašenih strahova“; međutim, muške figure mogu da budu i surovi negovatelji, kao u priči „Dušan silni“, gde se razvoj ženske bolesti predočava iz perspektive prekog i gorkog muža, „kivnog na život“. Muški likovi su često obavijeni „mrklom tišinom“ svojih saputnica, koje ih „svojim istrajnim ćutanjem“ kažnjavaju, ali istim tim tišinama pokopavaju i njihova ogrešenja, bilo da su u pitanju višedecenijsko fizičko nasilje ili neuverljivo dokazana preljuba.

„Plešući sa zmijom“ je još jedna prozna celina s dominantnim obeležjem unutrašnjeg dijaloga sa ženskim sopstvom: sa ženskom telesnošću, sa ugnjetavanjem i zlostavljanjem žena, sa ženskim snovima i košmarima, željama i molitvama. Simbolika zmijske razvijena je u ovoj priči vešto i sistematično, tako da pokrije sva značenja: i egzistencijalno i moralno. Zmija predstavlja početak života i transcendentalnu energiju, ona je znamen duhovnosti i mudrosti, čuvar života i besmrtnosti, čuvar blaga; zmija je istovremeno znamen promene, obnavljanja i revitalizacije. No Marijana Čanak uključuje, i u zapletu razvija, i sve one negativne aspekte zmijske simbolike: iskušenje, zavođenje, greh, degeneraciju, izopačenje, gramzivost, paletu kazni za ljubopitljivost ili ambiciju. Zmija može da emituje negativnu rušilačku energiju i da preduzme osvetu: „Kad zmijske naiđu na mrtvu sestru, u njenim očima vide lik njenog ubice i traže ga da mu se osvete.“ Zmija može da transformiše ženu i u „osramoćenu devu“ i u „odabranu bogomajku“, ali njena je snaga i anđeoska i demonska, može duboko da se sakriva i potiskuje, kao što pokazuje lik ugnjetene žene pored koje, nakon što se nauživala strahova i prigrllila tišinu, muž nasilnik, jedan karikaturalno gorak milenijumski Hasan-aga, prolazi kao da je „već proterana, prebrisana i nepostojeća“. Zmija istovremeno operacionalizuje dušu i libido, predstavljajući neočekivane promene i dinamiku koju ljudski rod teško izdržava. Veza zmijske sa podsvesnim istovremeno je i veza sa željom i kontrolom; sa dosezanjem ideala i nebeskih visina. Snažna seksualnost se vidi i u zloj kobbi zavođenja, i u autodestruktivnoj želji, „žudnji“ koja će ženu terati da bude posvećena nasilniku, da mu pusti da njome gospodari, „iako je 21. vek“. Zmija je, tako, sve ono što i proza Marijane Čanak želi da bude: istovremeno arhajska i moderna, večito aktuelna borba životvornih nagona sa autodestrukcijom.

Marijana Čanak dosledno povezuje zmijsku i sa njenim tradicionalnim staništima: sa skrovitim prostorima, senkama i pukotinama, sa vlažnim i hladnim čoškovima. Dijalektika zmijske se tako, iznenada i snažno, uključuje u predstavljanje dijalektike ženskog života, u sve one po *Pramaterama* posejane interiorizovane dijaloge koji pozivaju na pamćenje mita i tradicije, ali i na razbijanje okova koji ženu zadržavaju u vazda istim ropskim ulogama. Zmija označava i plodnost, i tok životnih tečnosti, ali i tok otrova koji ulazi u telo sa njenim ugrizom, sve je to egzaktno uvedeno u priču „Plešući sa zmijom“, koja simbol koristi da razvije sveženski lik patnice i sladostrasnice, lik koji nadilazi očekivane okvire realističke književne karakterizacije.

Perspektive, arhetipske i moderne, dodaju prozi Marijane Čanak jednu nesvakidašnju folklornu dimenziju, dimenziju dualiteta u kojoj se udružuju pozitivna i negativna značenja, instinkti i razum, konteksti i reference koji ipak nisu nužno ni pozitivni ni negativni, nego su sadržani u drugačije postavljenoj binarnosti: u odnosu skrivenog i otkrivenog. Zato je važno svaku od šesnaest priča pročitati i kao dokumentarističku skicu bolno poznatog iskustva, i kao simbolički znamen nasleđa s kojim se naslednice i spore i bore, ali ga čuvaju sa uvažavanjem različitosti kakvo odlikuje samo autentične buntovnice.